

ОКСАНА ДЕВАЛЬСЬ
(Полтава)

АБРЕВІАЦІЯ В СИСТЕМІ СПОСОБІВ СЛОВОТВОРУ: ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Ключові слова: абревіація, лексичні скорочення, компресивна деривація, словотвір, мотивувальне словосполучення.

У сучасному мовознавстві терміном «абревіація» позначають один зі способів словотвору і процес скорочування.

Р.І.Могилевський, А.М.Нелюба та інші називають абревіацією свідомий, цілеспрямований процес скорочування словосполучень до початкових елементів їхніх слів, регульований розумом і волею людини, всезагальна сутність якого служить основній меті комунікації: при мінімальних затратах зусиль, пов'язаних зі спілкуванням і мовленнєвою діяльністю, сприйняти та передати максимум інформації.

В останні роки в лінгвістичних студіях відбито декілька підходів до витлумачення абревіації.

Різноманітність і складність абревіації утруднює створення типології результативних скорочених одиниць і навіть стала приводом для виведення самого явища абревіації за межі словотвору як галузі моделювальних правил та відношень, що служать виникненню нових номінативних одиниць. Саме цей факт сприяв закріпленню за абревіатурою ролі індивідуального засобу, який мовець використовує на свій розсуд і який не входить до компетенції словотвору.

Такого погляду дотримується Р.І.Могилевський. Він наполягає на тому, що абревіація здебільшого посідає особливе місце в мові, проте вона не входить до її словотвірної системи [6, с.156]. Відсутність у абревіатур ознак семантичних

зрушень, похідності й мотивованості, на переконання вченого, є основними характеристиками, які підтверджують висловлену ним думку.

На цій підставі А.М.Нелюба спростовує словотвірний статус аббревіації, зазначаючи, що, зокрема, хоч «...аббревіацію визначають як один із способів словотвору, ...однак переконливо не аргументовано цей постулат...» [8, с.242]. Дослідник вважає, що аббревіатури не тільки не відповідають суті словотвірної номінації, а навпаки, заперечують її, протиставляються їй. Автор підтверджує свою думку такими аргументами: аббревіатури словотвірно немотивовані, на основі структури аббревіатур не можна встановити співвідношення твірної й похідної основи, аббревіатури не входять до лексико-семантичних груп, а їхні елементи не виконують класифікаційних функцій, що обов'язково властиве дериватам і словотворчим засобам, у творенні аббревіатур не застосовані такі словотвірні поняття, як словотвірний тип, словотвірне значення, словотвірна парадигма і словотвірне гніздо [8, с.242-243].

Традиційно аббревіацію кваліфікують як один з різновидів морфологічного способу словотвору. Прибічниками такого підходу є О.А.Земська, В.П.Даниленко, О.А.Стишов, Д.І.Алексєєв та інші.

Визнаючи аббревіацію одним зі способів словотвору, О.А.Земська, зокрема, вказувала на його специфіку. «Серед способів словотвору аббревіація посідає особливе, специфічне місце, оскільки у мові вона виконує компресивну функцію, тобто служить для утворення більш коротких, порівняно з відповідним словосполученням, номінацій...» [4, с.120].

В.П.Даниленко свого часу вказувала, що можна виокремити кілька способів словотвору, які використовують як прийом скорочування термінів-словосполучень, – це афіксація, словоскладання (або основоскладання), субстантивіація, аббревіація [2, с.185]. О.А.Стишов визнає аббревіацію одним зі способів словотвору, оскільки творення нових аббревіатур зумовлене компресивною функцією словотворення [9, с.164].

Д.І.Алексєєв стверджує, що аббревіатурний спосіб словотвору є штучним, найсуб'єктивнішим серед усіх способів, відомих мові. З цим пов'язані певні особливості аббревіації: помилки при утворенні назв, варіантність та оказіональність, інтенсивність діахронічних змін, підпорядкованість регламентації, слабка національна закріпленість та вільне проникнення тощо [1, с.72-73].

На переконання К.А.Дюжикової, специфіка аббревіатурного способу словотвору полягає в тому, що компоненти лексичного скорочення існують в особливому вигляді, оскільки аббревіатура є таким складноскороченим найменуванням, у якому переважно більшість частин вихідної або мотивувальної конструкції важко впізнати, оскільки вони не становлять конкретної основи вихідної конструкції, а є лише редукованою її частиною. Аббревіацію дослідниця називає гібридним способом словотвору, вказуючи на спорідненість аббревіації та словоскладання. «Аббревіацією можна вважати будь-які процеси скорочення одиниць, – переконує вона. – Водночас тут присутні два різних процеси: скорочення, а далі й складання скорочених елементів» [3, с.6-12]. Отже, дослідниця кваліфікує аббревіацію як мовну універсалію, тобто як особливий, унікальний спосіб творення одиниць номінації зі статусом слова.

На думку М.М.Шанського, аббревіація полягає лише в утворенні простих похідних слів унаслідок довільного скорочення вихідних твірних лексичних одиниць. Він визначає аббревіацію, зважаючи лише на спосіб скорочення мотивувальних оди-

ниць і склад похідних. На його думку, аббревіація – це довільне й незалежне від структури мотивувального слова скорочення його фонетичного складу з наступним оформленням залишкової частини у синонімічний іменник. За допомогою аббревіації скорочені слова утворюються внаслідок скорочення слова або фразеологічного звороту до певного звукового комплексу на приголосний, який одразу входить до системи відмінюваних іменників чоловічого, (зрідка) жіночого роду. Утворення нових слів, далі зазначає М.М.Шанський, за допомогою аббревіації може відбуватися не лише внаслідок скорочення фіналу слова, але і внаслідок «вилучення» його початку або середини [12, с.287-290]. Так само С.М.Шадико наголошує на тому, що при аббревіації відбувається конденсація, ущільнення лише матеріальних одиниць мотивувального комплексу, проте семантичне значення не зазнає скорочення. На його переконання, своєрідності аббревіатурному способу словотвору надають декілька особливостей, основними з-поміж них є довільність стосовно морфологічного членування фрагментів, які в процесі аббревіації утворюють нову лексичну одиницю, самостійне існування в мові лексем, на базі яких утворюються елементи аббревіатур, співвідношення цих елементів зі словами у момент деривації і відсутність у них самостійного значення в аббревіатурному слові, особливі формально-змістові співвідношення словотвірної пари, а також синонімічне використання аббревіатур і вихідних синтагм [11, с.10, 22-25].

І.В.Арнольд та Г.Беллманн вважають, що аббревіація – це морфологічний словотвір, при якому деяка частина звукового складу твірного слова вилучається, усічене слово утворюється внаслідок спеціальної редукації плану вираження (ланцюга фонем) із відповідної передуючої одиниці [13, с.142]. М.М.Неврева, визнаючи аббревіацію явищем словотвору, зазначає відсутність у аббревіатурному словотвірному продукуванні стійких типів і моделей [7].

О.С.Кубрякова наголошує, що лексичні скорочення як результат аббревіації перебувають на периферії словотвору, на рубежі між мотивованими й немотивованими знаками [5, с.70-71]. Подібну думку висловлює й А.С.Супрун, відносячи аббревіацію до особливого виду словотвору, що «перебуває на межі слововинаходу, вигадання, посідає особливу позицію, що відрізняє його від «істинного», «регулярного», «звичайного» словотвору» [10, с.101].

У нашому дослідженні теоретичним підґрунтям для визначення аббревіації є праці О.С.Кубрякової, А.М.Єлдишева, К.А.Дюжикової. Уважаємо, що аббревіація – це утворення одиниць вторинної номінації зі статусом слова, що полягає в усіченні будь-яких лінійних частин джерела мотивації і приводить до з'яви такого слова, яке у своїй формі відображає будь-яку частину (частини) компонентів вихідної одиниці [5, с.71]. Результативну одиницю такого процесу ми називаємо аббревіатурою.

Характерною ознакою аббревіатурного словотвору є використання словосполучень як вихідної бази лексичних скорочень, оскільки саме вони служать джерелом творення номінацій для тих понять і реалій, які були спочатку окреслені описово за допомогою словосполучень [1, с.107, 202-205, 302-307].

Мотивувальні словосполучення повинні відповідати таким умовам:

- 1) мати єдине спільне значення;
- 2) постійно вживатися в мові;
- 3) бути соціально важливими для тих осіб, які використовують дане словосполучення у мовленні;

- 4) функціонувати там, де необхідно заощаджувати час та енергію при передаванні інформації.
Абревіатури мотивуються словосполученнями різних типів.

Для більшості абревіатур мотивувальними є прості словосполучення, компоненти яких пов'язані між собою граматичним зв'язком узгодження, напр.: держбюджет ← державний бюджет, власкор ← власний кореспондент, ветбаклабораторія ← ветеринарна бактеріологічна лабораторія тощо.

Серед мотивувальних словосполучень, елементи яких пов'язані між собою граматичним зв'язком керування, найчастіше трапляються іменникові, зрідка дієслівні з головним компонентом – субстантивованим прислівником, напр.: *Мін'юст* ← *Міністерство юстиції*, *Радбез* ← *Рада безпеки, заввідділенням* ← *завідуючий відділенням* тощо.

Складні словосполучення також можуть служити мотивувальною основою для абревіатур, напр.: *БРСД* ← *балістична ракета середньої дальності*, *ДемПУ* ← *Демократична партія України*, *РНБО* ← *Рада національної безпеки й оборони* тощо.

Іноді засобом утворення абревіатур від складних словосполучень можуть бути вилучення слів загального призначення, що входять до складу мотивувального словосполучення і є інформаційно надлишковими (пор.: *ВДФК* ← *введення в дію основних фондів і структура капітальних вкладень*), а також незалежність абревіатур від моделей типових словосполучень (пор.: *Укрсільгоспрембуд* ← *Українське об'єднання з ремонту та будівництва сільськогосподарської техніки*).

Абревіатурне словотворення своєрідне з погляду лінійності/нелінійності дериваційного процесу. З одного боку, під час створення лексичного скорочення відбувається лінійне складання певних словотвірних елементів за формулою $X+Y$. З іншого – абревіація пов'язана з обов'язковим згортанням, відсутністю лінійного розгортання вихідної одиниці, як це відбувається при афіксації, словоскладанні. Отже, зважаючи на структуру похідної одиниці, абревіація належить до лінійних способів словотвору, а з позиції операції над твірною основою – до нелінійних.

На рівні словотвірної моделі у сфері абревіатурної лексики деякі абревіатури зазнають формальних змін на діахронній осі, що приводить до варіювання.

Якщо неабревіатурне словотворення може супроводжуватися чергуванням звуків, використанням сполучних елементів, інтерфіксацією та ін., то в абревіатурному таку можливість надає сам спосіб словотвору, який полягає у відносно довільному усіченні твірних основ слів або словосполучень, відсутності ряду фонем чи фрагментів основи мотивувального слова у складі основи мотивованого, фонетичному чергуванні та перетворенні мотивувальних основ. Зокрема, у 20-х роках ХХ століття спостерігалось одночасне функціонування трьох, чотирьох, п'яти, а іноді й більше варіантів того самого скороченого найменування. Так, скорочення на взірць *ОК* – *обком*, уживалися одночасно зі скороченнями на взірць *О.К.* – *облаком* – *облком* – *обласком*. Але подібне практично не кероване варіювання абревіатур відбувалося лише на етапі розвитку абревіатурного способу словотвору. Поступово довільність усічення основ змінилася впорядкованістю. Зменшилася і кількість варіантів того самого слова, однак саме явище не зникло, а набуло системного характеру.

Скорочення, утворені внаслідок графічної абревіації, розглядають як письмові варіанти слів. Їх не можна назвати словами-абревіатурами, оскільки вони не можуть бути словотвірною моделлю, не мають статусу слова, в усному мовленні реалізуються повною формою слова чи словосполучення. З іншого боку, графічні скорочення можуть перетворюватися на лексичні скорочення. Такий спосіб абревіатурного словотвору називають лексикалізацією графічних скорочень. Засвоївши деякі лексичні характеристики (власну вимову та орфографію, можливість утворювати похідні слова, семантико-стилістичний зміст), вони набувають ознак слова.

Отже, абревіація належить до компресивної деривації і є одним з найбільш активних способів словотвору. Лексичні скорочення утворюються від різних типів словосполучень. Вони можуть бути наслідком лінійного/нелінійного дериваційного процесу. Утворення абревіатурної лексики відбувається завдяки варіюванню та лексикалізації графічних скорочень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Д.И. Сокращенные слова в русском языке / Алексеев Д.И. – Саратов: Саратов. ун-т, 1979. – 328 с.
2. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / Даниленко В.П. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
3. Дюжикова Е.А. Аббревиация сравнительно со словосложением: Структура и семантика: на материале современного английского языка: дис. доктора. филол. наук: 10.02.04 / Дюжикова Екатерина Андреевна. – М., 1997. – 340 с.
4. Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства / Е.А. Земская // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – М., 2000. – С.90-141.
5. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Кубрякова Е.С. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
6. Могилевский Р.И. Является ли аббревиация словообразованием? / Р.И. Могилевский // Актуальные проблемы русского словообразования. – 1972. – №1. – С. 151-156.
7. Неврева М.Н. Словообразовательная типология имен существительных в подязыках техники (на материале английского языка): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / М.Н. Неврева. – Одесса, 1986. – 23 с.
8. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови / Нелюба А.М. – Харків, 2007. – 302 с.

9. Стишов О.А. Українська лексика кінця XX століття: (На матеріалі мови засобів масової інформації) / Стишов О.А. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

10. Супрун А.Е. Дуализм словообразования, диахрония и синхрония / А.Е. Супрун // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков / А.Е. Супрун. – М., 1987. – С. 99-104.

11. Шадько С. Аббревиатуры в русском языке (в сопоставлении с польским): автореф. дис. на соискание науч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.01 / С.Н. Шадько. – М., 2000. – 45 с.

12. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию / Шанский Н.М. – М., 1968. – 310 с.

13. Bellmann G. Zur lexikalischen Kurzung im Deutschen / Bellmann G. // Kwartalnik Neofilologiczny XXIV. – 1977. – Н. 2-3. – S. 140-151.

Оксана Девальер

АББРЕВИАЦИЯ В СИСТЕМЕ СПОСОБОВ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ: ПРОБЛЕМЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

В статье рассматриваются проблемы интерпретации аббревиации, внимание акцентируется на специфичности аббревиатурного способа словообразования, выделяются характерные признаки компрессивной деривации.

Ключевые слова: аббревиация, лексические сокращения, компрессивная деривация, словообразование, производящее словосочетание.

Oksana Devalyer

THE ABBREVIATION IN THE SYSTEM OF WORD BUILDING: THE PROBLEMS OF ITS INTERPRETATION

In this work we consider the contrary approaches according to the study of abbreviation process, concentrate our attention to specific abbreviation way of word-formation, distinguish the typical signs of compressive derivation.

Key words: abbreviation, lexical shortening, compressive derivation, word-formation, productive word-combination.

Одержано 10.03.09 р., рекомендовано до друку 25.08.09 р.